

L'Horta d'En Ferran Colom a Barcelona: una proposta d'ubicació

Autor: Francesc Jutglar

Data de publicació: 16-03-2020

Un cop identificada la identitat d'En Cristòfor Colom i ubicada la seva família, investigadors de l'INH pensen que tant la famosa biblioteca com la luxosa residència i l'horta (jardí botànic) d'En Ferran Colom havien de ser a Barcelona i no pas a Sevilla, com ens diu la documentació. En Francesc Jutglar aporta elements que permeten fer una valoració crítica de l'estat de la qüestió.

1. Primeres sospites i motivació de l'estudi

En la seva ponència a la 5a Universitat Nova Història intitulada La casa d'En Ferran Colom a Barcelona[1], En Pep Mayolas ens exposava els seus raonaments sobre la casa d'En Ferran Colom i per què pensava que aquesta havia de ser a Barcelona i no pas a Sevilla. Concretament, la situava a la part alta de les Rambles. Amb la voluntat de comprovar si nous elements confirmaven aquesta hipòtesi, En Jordi Bilbeny em va demanar si podia investigar el que diuen els documents relatius a la famosa horta que l'esmentat Ferran Colom plantà al costat de la seva residència.

2. Dades

Vet aquí el que ens diu que hi havia a Sevilla la documentació que els historiadors consideren per a bastir el relat oficial:

— Que En Ferran Colom construí un luxós edifici sobre un antic canyet de Sevilla l'any 1526. No m'estenc sobre aquest detall perquè En Mayolas ja el va tractar en el treball esmentat.

— Que hi construí també, com a part del complex, la seva famosa biblioteca. I que aquesta biblioteca patí diversos trasllats: des de la casa d'En Ferran fins al convent de «San Pablo», [2][3] del convent a la Catedral (1552), i, finalment, de l'un a l'altre claustre del Patio de los Naranjos[4].

— Un article[5] d'En Fran Piñero diu:

“En 1526 [Hernando Colón] adquiere la zona de fértiles huertas, construyendo allí el complejo antes citado, muy cerca de la Puerta Real, y situando en lugar preeminente al zapote, dentro de todo un jardín botánico arbóreo.

“De hecho, Colón, que arrendó la huerta, se reservó la potestad de pasear por ella cada vez que gustase. «De ella pretendía un ocioso disfrute estético de extremo refinamiento, hallado en ver crecer y madurar la naturaleza, pero sin lucrarse de sus frutos», aclara Alfonso del Pozo y Barajas en «El arrabal de Los Humeros».[6]

— N'Alfonso del Pozo y Barajas, en un altre treball[7] que estudia la localització i història de l'horta d'En Colom a l'Arrabal de los Humeros de Sevilla, diu que En Ferran Colom transformà aquell “estercolero en ameno belvedere, y las huertas alledañas en jardines botánicos ordenados de acuerdo a un programa escenográfico de perspectiva central modificada, hoy perdido.”

Totes aquestes descripcions del jardí botànic deixen clar que no es tractava d'una plantació densa com ara un viver d'explotació[7] ni d'una plantació lineal al llarg d'un carrer, per exemple, sinó d'un autèntic jardí botànic per a gaudir dels arbres en tota la seva esplendor.

El que hi ha realment a Sevilla

— Segons En Carlos Serra Pickman[8], “Existe todavía en La Cartuja, en la que se llamó Huerta Chica [...] un árbol gigantesco de la especie llamada vulgarmente zapote (archras sapota, según Linneo[9]), igual al que hubo, hasta hace pocos años, en el Huerto de Colón, al sitio de los Humeros [...] donde don Fernando Colón, hijo del Almirante, tuvo sus magníficas viviendas y en la que instaló aquella riquísima librería cuyos restos, después de lo mucho que se perdió en ella, se conservan hoy en la Biblioteca Colombina situada en el Patio de los Naranjos de la Iglesia Catedral de Sevilla.”

— Diu En José Gestoso y Pérez a la seva obra ja esmentada: “Menos aún resta de la que fué suntuosa morada junto á la Puerta de Goles: claustros y salones, portadas y ornatos han desaparecido, y, sobre aquel emporio del saber, tesoro de las ciencias, y monumento del arte, álzanse hoy los fríos muros de unos almacenes de granos!” “Hasta hace poco, quedaba algo más, sin embargo; de la famosa huerta permanecía uno de aquellos hermosos zapotes, que hizo venir del Nuevo Mundo el gran don Fernando, y que tal vez plantara por su mano. [...] Cayó el pobre árbol, y con él, desapareció la última memoria de las casas de Don Fernando Colón!”

— Igualment ens ho reporta l'article també esmentat d'En Piñero: “En una visita a la ciudad, el historiador francés Henry Harrisse, resumió con romanticismo esa situación de la siguiente manera: «solo queda de aquella huerta celebrada por tantos escritores del siglo XVI, hoy 24 de Mayo de 1871. un árbol exótico, un zapote hermosísimo. Que dentro de algunos meses, mañana quizá caerá herido por el hacha destructora.”[10].

Henry Harrisse. 1871. D. Fernando Colón, ensayo crítico. Sevilla. P.179. (clicueu-hi damunt per ampliar la imatge).

— La història del cèlebre «zapote» s'acabà quan els propietaris del terreny el van tallar cap al 1902 o 1903[11][12].

Per tant, fins el 1902 hi havia un “zapote” a Sevilla, que era l'únic element físic que podia relacionar-se amb el relat històric més acceptat.

3. Anàlisi de les dades: dubtes sobre la identitat de l'arbre en qüestió

Zapote és sinònim, segons els autors sevillans, d'ombú, arbre de la bellaombra o simplement bellaombra (atenció perquè a Sudàfrica es diu belhambra! També en diuen monkey grape, ombu, pole berry, umbra tree, i altres noms, incloent-hi belambraboom), noms corresponents a l'espècie *Phytolacca dioica*. Es dona el cas que els sevillans afirmen que zapote és el nom que rep aquest arbre exclusivament a Sevilla. Això, juntament amb el fet que En Carlos Serra, com hem vist més amunt, s'hi refereixi amb el nom científic de “archras sapota” [sic], em fa pensar que zapote o sapote —com també es pot trobar—, es deu referir en realitat a l'espècie *Achras sapota* L., un arbre que es fa encara més gros que l'ombú. Per cert, la grafia «archras», la trobo també en una altra font independent[13]. Aquesta espècie, se suposa que és originària d'Amèrica Central[14] i es coneix també, entre altres sinònims científics, com *Sapota zapotilla*, *Manilkara achras* i, actualment, *Manilkara zapota*[15], l'arbre del xiclet, dit popularment sapedella, «sapedilla» o «sapota» (aquests dos darrers, extrets d'un article en anglès que parla dels factors que influeixen en la qualitat del fruit d'aquesta espècie[16]. Una altra font[17] esmenta *Manilkara achras* i *M. sapota* com dues espècies, però en qualsevol cas emparentades i ben diferents de la *Phytolacca dioica*. Diu la wikipèdia castellana[18] que zapote és una paraula nàhuatl: tzapotl, nom que tenen els fruits de forma esfèrica i llavors grosses. Ja tenim, doncs, una gran

probabilitat que els documents més antics parlessin d'una sapodella i a Sevilla atribuïssin el nom a l'arbre exòtic que sí que tenien: l'ombú o bellaombra. Si més no, actualment per a ells zapote es refereix a l'ombú. Els pocs documents fotogràfics que he trobat d'aquell zapote de Colón no tenen gaire definició, però d'ells se'n desprèn que tant el tronc múltiple com la planta general de l'arbre encaixen més amb un ombú. En qualsevol cas, i contràriament al que alguna font consigna, no era de cap manera un arbre gegantí.

Ombú de la porta de Goles, o zapote de Colón.

<http://sevillaperdida.blogspot.com/2017/10/la-huerta-de-hernando-colon-y-el-zapote.html>

Aquell exemplar fou talat, però encara en tenen alguns altres, especialment el de la cartoixa, que segons alguns és descendent directe del de l'Horta d'En Colom, i aquests són, sense cap dubte, ombús.

Foto: Ombú de la Cartuja (clicqueu-hi damunt per ampliar la imatge)

<https://maldonatiphotography.wordpress.com/2015/10/24/el-monumento-a-colon-y-el-ombu-de-la-cartuja/>

Problemes de credibilitat sobre l'edat atribuïda a l'arbre

Per començar, cal tenir en compte que l'ombú o bellaombra és un arbre originari d'Uruguai i rodalia, i ens diuen que fou plantat a Sevilla vora el 1526, any en el qual En Ferran Colom adquirí la suposada propietat sevillana. Si sabem que el primer assentament d'uropeus a la regió d'Uruguai és d'inicis del 1527, i fou efímer, i fins al gener de 1680 no s'hi instal·laren els portuguesos, en concret en una colònia anomenada do Santíssimo Sacramento[19], costa de creure que ja n'hi hagués un a Sevilla. Un segon problema és que aquest arbre és més aviat una planta gegant que no pas un veritable arbre, en el sentit que els seus troncs no són de fusta pròpiament dita, és a dir, amb anells de creixement, sinó que tenen una estructura més típica de les plantes poc llenyoses, i per això no se'n pot determinar l'edat fàcilment a partir d'una mirada atenta a la secció del tronc principal, com sí que es pot fer amb d'altres arbres. Malgrat aquest inconvenient, sí que es poden fer conjectures fonamentades. Es tracta d'un arbre de creixement ràpid, que segons una pàgina de fitxes d'arbres comuns en jardineria[20] "ateny el seu màxim desenvolupament abans dels 15 anys". Potser no serà tant, però sí que els exemplars de 80 anys són prou imponents.

Bellaombra o ombú, d'uns 80 anys (clicqueu-hi damunt per ampliar la imatge)

Imatge extreta de https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Museo_Larreta_omb%C3%BA.jpg

A Barcelona mateix hi ha 668 ombús. Alguns dels exemplars són espectaculars, com el de la Plaça Francesc Macià —que té vora 100 anys—, i hom diu que la majoria foren plantats per indicació d'En Nicolau Maria Rubió i Tudurí, que fou director del Servei de Parcs i Jardins de l'Ajuntament de Barcelona entre 1917 i 1937[21].

Bellaombra de la Plaça Francesc Macià de Barcelona (clicqueu-hi damunt per ampliar la imatge).

Imatge extreta de <http://arboles-con-alma.blogspot.com/2011/04/ombu-bella-sombra-phytolacca-dioica.html>

Algunes fonts informen que pot viure 200 anys o més[22], però en cap font no he llegit que diguin més de 300, i el que van tallar —encara ben viu i esplendorós— a Sevilla a la Puerta de Goles, n'hauria tingut 376. L'exemplar més vell que he trobat en una pàgina d'arbres monumentals[23] que dona detalls dels exemplars més vells coneguts té 195 (+/- 20) anys, i ja mostra un aspecte molt decrepít.

Ombú de vora 195 anys (clicqueu-hi damunt per ampliar la imatge)

Aquests detalls fan dubtar molt que un exemplar pugui conservar un aspecte esplendorós als 376 anys d'edat, si és que mai hi arriben.

D'altra banda, tenint en compte que parlem de la ciutat on suposadament hi hagué el primer jardí botànic especialitzat, que contenia moltes espècies americanes, és molt reveladora la dada següent: "fue durante la Exposición Iberoamericana de 1929 y, sobre todo, a través del programa Raíces con motivo de la Expo,92 cuando más plantas de origen americano se aportaron a la biodiversidad de Sevilla"[24].

Veiem que l'ombú de Colón és força insostenible com a testimoni vivent del temps d'En Ferran Colom. Una sapodella

encaixaria, si més no, amb les dates de descoberta de Mèxic, però no sembla que n'hi hagués cap a Sevilla.

Situació i mida de l'horta

“En la huerta, transformada en jardines, había más de cinco mil árboles que poblaban el espacio comprendido entre el río y la casa.” “Mal Lara (1524-1571), que la conoció y recorrió, ya en decadencia, a falta de riegos y cuidados, calculó que quedaban en pie así como cinco mil árboles, que es cantidad muy respetable”[25].

Localització aproximada de l'Horta d'En Colom segons els sevillans
(cliqueu-hi damunt per ampliar la imatge)

Localització de l'horta d'En Colom a Sevilla segons l'estudi d'Alfonso del Pozo
(cliqueu-hi damunt per ampliar la imatge)
<http://institucional.us.es/revistas/historia/22/15%20pozo%20barajas.pdf>

Per tant, entre la casa d'en Colom i el riu hi haurien de cabre més de 5.000 arbres en un ambient enjardinat “el primer jardín especializado del que se tiene noticia” [26]. Alfonso del Pozo[27] intenta ubicar la situació precisa d'aquest jardí a la zona de Sevilla on la literatura el situa. Després d'un estudi aprofundit de l'emplaçament on hi havia la muralla i de l'espai que quedava fins el riu, proporciona un plànol detallat de la situació i forma de l'espai, i en conclou que feia 3,46 Ha. Un parell de professionals de jardineria i gestió forestal [28] m'han proporcionat xifres de densitats normals d'arbres, que ens poden donar una idea de quants n'hi caben en una hectàrea: 150 per Ha (roure, faig), 80 per Ha (noguera), per a masses monoespecífiques ja formades. Si tenim en compte que el lloc no era un planter per a explotació comercial, sinó un jardí botànic per al gaudi, cal entendre que la densitat d'arbres devia ser encara més baixa. Però si fem el càlcul amb 150 arbres/Ha, tenim que en el terreny estudiat a Sevilla només n'hi haurien pogut cabre 519: aproximadament el 10% dels que hi hauria d'haver segons les fonts documentals. Convé deixar constància que En del Pozo no s'està de reportar les dificultats que li ha comportat enfrontar-se a la documentació a l'hora de confeccionar el seu estudi. En destaquem amb negreta alguna frase reveladora: “Muchos de los topónimos utilizados en la época se han perdido, y casi todos los que persisten han variado, con el tiempo, sus áreas de dominio. [...] Si a esto unimos el gran número de erratas que, fortuitamente o de modo intencionado, fueron anidando en el ‘Libro del Repartimiento’ con cada traslado, el campo de investigación toma un cariz -admitámoslo- francamente desalentador.”[29]

Com a prova gràfica de la presència i localització de l'horta, alguns autors remetent a un gravat d'En Hoefnagel que representa la ciutat de Sevilla pels volts de 1562. L'indret del plànol que suposadament es correspon amb l'horta ens mostra el que podria ser un bosquet o un hort de menys d'una hectàrea.

Suposada horta d'En Colom, a Sevilla.

Així, doncs, és impossible que l'esmentada horta d'En Ferran Colom fos a l'emplaçament sevillà que ens diuen uns documents, que ara ja podem confirmar que tenen totes les característiques de ser una falsificació.

4. Valoració de la hipòtesi alternativa

L'horta d'En Ferran Colom, ¿podia haver estat ubicada a Barcelona, tal com sospiten els meus predecessors?

Barcelona i les seves muralles fins al 1500 (cliqueu-hi damunt per ampliar la imatge)
<https://geographyismydrug.files.wordpress.com/2012/11/map-3-new2.png>

Si la documentació diu que la casa i l'horta se situaven extramurs i el terreny quedava delimitat per un riu, aquestes dades ens encaixen força bé amb el barri del Raval —com ja suggeria En Mayolas—, barri que fins al s. XV era situat extramurs de la segona muralla de Barcelona, i està delimitat per la nova muralla i per la riera d'En Malla, on avui hi ha les Rambles. Segons la documentació, En Ferran Colom arrendà a un monestir la part corresponent a l'horta, i sabem que durant el s. XV la part de l'actual Raval “incloïa grans àrees de camps i d'hortos.”[30]

Aquesta afirmació encaixa perfectament amb el que veiem a diversos dibuixos de l'època, que es poden trobar fàcilment a la xarxa[31]: mostren un Raval amb pocs edificis —concentrats especialment a la part alta— i molts camps, horts i arbres fins arribar a les Drassanes.

Barcelona, 1572 (clicqueu-hi damunt per ampliar la imatge)

Barcelona, 1579, imatge de Francesco Valegio (clicqueu-hi damunt per ampliar la imatge)

Barcelona, 1627 (clicqueu-hi damunt per ampliar la imatge)

Barcelona, 1635 (clicqueu-hi damunt per ampliar la imatge)

Barcelona, 1640 (clicqueu-hi damunt per ampliar la imatge)

Barcelona, 1652 (clicqueu-hi damunt per ampliar la imatge).

Aquesta superfície fa unes 100 Ha[32]. Hi cabrien vora 15.000 arbres si fem el mateix càlcul d'abans. Llogant una tercera part del Raval, En Ferran Colom podia haver creat l'horta que ens expliquen els documents. Llogant-ne la meitat, es podrien tenir més de 5.000 arbres amb una densitat menor de la que hem considerat per al càlcul, i més adequada per a un jardí botànic dissenyat per a la contemplació.

A l'esquerra, just per sota de l'Hospital d'En Colom, veiem amb caqui i verd els Horts de Sant Pau(clicqueu hi damunt per ampliar la imatge).

Aquesta meitat es correspon molt bé amb els Horts de Sant Pau, que ocupaven la meitat sud del Raval, a l'entorn del monestir de Sant Pau del Camp, monestir que encara existeix.

Imatge Sant Pau del Camp (clicqueu-hi damunt per ampliar-la)
<https://www.barcelonaturisme.com/wv3/ca/page/499/sant-pau-del-camp.html>

imatge del claustre de Sant Pau del Camp (clicqueu-hi damunt per ampliar-la)
<http://www.ipernity.com/doc/1025709/43408756>

Vista aèria de Sant Pau delCamp (clicqueu-hi damunt per ampliar la imatge)
<http://patrimoni.gencat.cat/en/collection/monastery-sant-pau-del-camp>

5. Conclusió

Hem comprovat que no hi ha cap element físic que permeti relacionar Sevilla amb el relat documental. El cèlebre zapote de Colón al qual s'aferren tants autors, i que realment existí, ni tan sols es correspon amb l'espècie que duu el nom que li atorguen els sevillans. Els resultats dels estudis més seriosos sobre la ubicació de l'horta a Sevilla són incompatibles amb la dimensió que aquell espai hauria d'haver tingut. A l'espera de trobar documents que demostrin de manera directa o indirecta que l'Horta d'En Ferran Colom era al barri del Raval de Barcelona, de moment sí que podem afirmar que podia ser-hi, i que no podia haver estat al lloc de Sevilla on la situa la documentació.

Francesc Jutglar

Referències bibliogràfiques:

[1]Josep Mayolas. 2018. La casa d'En Ferran Colom a Barcelona. Ponència dins el marc de la 5a Universitat Nova Història. Montblanc. <https://www.inh.cat/arxiu/vid/5a-Universitat-Nova-Historia/Pep-Mayolas-La-casa-d'En-Ferran-Colom-a-Barcelona>

[2]Henry HARRISSE. 1871. D. Fernando Colón. Ensayo crítico. Sevilla. P. 179.

[3][4]José Gestoso y Pérez. 1885. Curiosidades antiguas sevillanas. Library of Alexandria.
https://books.google.es/books?id=kgVxF1QKWYQC&pg=PT20&lpg=PT20&dq=%22esbeltas+palmeras+y+los+melanc%C3%B3licos+cipreses%22&source=bl&ots=TFYLZb3cp6&sig=ACfU3U122XCBdhIB06YuDkkqAMMujFi_hw&hl=ca&sa=X&ved=2ahUKEwjLI_jqrerAhUpz4UKHSR-ADgQ6AEwCnoECAYQAQ#v=onepage&q=%22esbeltas%20palmeras%20y%20los%20melanc%C3%B3licos%20cipreses%22&f=false

[5]Fran Piñero. 27 d'agost del 2015. El zapote de San Laureano, el árbol que movilizó a la Sevilla de finales del siglo XIX. <http://sevillaciudad.sevilla.abc.es/reportajes/casco-antiguo/cultura-casco-antiguo/el-zapote-el-arbol-que-movilizo-sevilla-finales-del-siglo-xix/>

[6]Alfonso del Pozo y Barajas. 1996. El arrabal de los Humeros. Arrabales de Sevilla, morfogénesis y transformación. Coeditada per Universidad de Sevilla i Consejería de Obras Públicas y Transportes.

[7]Alfonso del Pozo y Barajas. 1995. Las huertas a la puerta de goles. Universidad de Sevilla. Pàg. 495. Disponible a <http://institucional.us.es/revistas/historia/22/15%20pozo%20barajas.pdf>

[8]Carlos Serra Pickman, marqués de San José de Serra, 1992. Cristóbal Colón: sus estancias y enterramiento en la cartuja de Sevilla. CSIC. Sevilla. P. 144.

[9]Segons la sinonímia que consta a la Wikipèdia, la grafia correcta és *Achras sapota* o *Achras zapota*.
https://en.wikipedia.org/wiki/Manilkara_zapota

[10]Henry Harisse, op. cit., pàgina 110.

[11]José Elías Bonells. 20 de setembre de 2016. Los Zapotes de Sevilla – Ombúes o Bellasombra – *Phytolacca dioica*.
<http://historiasenverdelosarbolesdelaciudad.blogspot.com/2016/09/los-zapotes-de-sevilla-ombues-o.html>

[12]Rafael Medina Delgado. 13 d'octubre de 2017. La huerta de Hernando Colón y el zapote sevillano.
<http://sevillaperdida.blogspot.com/2017/10/la-huerta-de-hernando-colon-y-el-zapote.html>

[13]Chittham, A., S. Kanlayanarat, and C. Wongs-aree. 2002. Effect of heat treatment and calcium chloride on chilling injury of *Archras sapota* Linn. *Agric. Sci. J.* 33:122-126. Citat per Ian Warrington. 2018. *Horticultural Reviews*, volume 45, p. 137.

[14][15]https://en.wikipedia.org/wiki/Manilkara_zapota

[16]Babak Madani, Amin Mirshekari, Elhadi Yahia & John B. Golding. Febrer de 2018. *Sapota* (*Manilkara achras* Forb.): Factors Influencing Fresh and Processed Fruit Quality. Dins de «*Horticultural Reviews*».

[17]Obra col·lectiva dirigida per la Dra. Elsa L. Cabral. 2010. *Asterideas. Diversidad vegetal. Biotaxonomia de spermatofitos*. Universidad Nacional del Nordeste – Facultad de Ciencias Exactas, Naturales y Agrimensura. Corrientes, Argentina. P. 28.

[18]https://es.wikipedia.org/wiki/Manilkara_zapota

[19]<https://es.wikipedia.org/wiki/Uruguay#Historia>

[20]<http://fichas.infojardin.com/arboles/phytolacca-dioica-bellasombra-ombu-bella-sombra.htm>

[21]http://w110.bcn.cat/portal/site/MediAmbient/menuitem.0d4d06202ea41e13e9c5e9c5a2ef8a0c/index107b.html?vgnextoid=e84c2fb89b59c310VgnVCM1000001947900aRCRD&vgnnextfmt=formatDetall&vgnnextchannel=3cc37037aed1a210VgnVCM10000074fea8c0RCRD&lang=ca_ES

[23]<https://www.monumentaltrees.com/en/trees/phytolaccadioica/records/>

[24]https://www.diariodesevilla.es/sevilla/jardin-exotico-Rectorado_0_1049895286.html

[25][26]Hernando Colón, El humanista de la puerta de los goles.
Asociación Albariza. Cultura y naturaleza. Sevilla, octubre de 2009.
https://www.asociacionalbariza.com/web/assets/files/hernando_colon.pdf

[27]Alfonso del Pozo y Barajas. 1995. Op. cit.

[28]Jaume Jutglar i Jordi Juan Serrahima, com. pers.

[29]Alfonso del Pozo y Barajas. 1995. Op. cit., p. 476.

[30]Albert Cubeles. Associació Consell de Cent. Museu d'Història de la Ciutat 2007. La Muralla medieval de Barcelona i els seus portals. Ajuntament de Barcelona.
<https://ajuntament.barcelona.cat/associacioconsellcent/sites/default/files/activitats/La%20Muralla%20medieval%20de%20Barcelona%20i%20els%20seus%20portals.pdf>

[31]Per exemple, <http://www.atlesdebarcelona.cat/gravats/7/?lang=ca&tax=series&taxId=80>

[32]https://ca.wikipedia.org/wiki/El_Raval

Enllaç a la comunicació d'En Francesc Jutglar al 19è simposi sobre la Història Censurada de Catalunya:
https://www.inh.cat/arxiu/vid/19e-Simposi-sobre-la-Historia-censurada-de-Catalunya/2019-INH-02-Francesc-Jutglar-L-horta-d-En-Ferran-Colom-a-Barcelona_-Una-proposta-d-ubicacio--